

КРИТИКА

Рік XVI, Число 9–10 (179–180)

Вересень–Жовтень, 2012

Андрій Портнов, Сергій Гірік, Микола Боровик: Танці з пам'яттю

Михайло Мінаков:
Сполучені Регіони
України

Енн Еплбом, Олег Коцарев:
Підглядачі, наглядачі
та свідки

Володимир Єрмоленко:
Страх і близькість

Андрій Бондар:
Проживання окупації

Тоні Джадт, Ян Бурума, Тимоті Снайдер:
Правильні питання інтелектуалів

Зміст

2	Михайло Мінаков. Постсовєтська несучасність республіки регіонів
5	Тамара Гундорова. Хто боїться Верки Сердючки?
8	Енн Еплбом. У новому світі шпигунів
11	Олег Коцарев. Пізнавальна анатомія сталінізму крізь «буржуйський лорнет»
15	Сергій Гірік. Той самий Сталін і його історики
19	Андрій Портнов. Танці з пам’яттю
22	Микола Боровик. Прогулянки з пам’ятниками
Дискусія:	
27	Олександр Старіш. Політична наука в Україні: двадцять років незалежности
30	Ян Бурума. Правильні запитання Тоні Джадта
33	Тимоті Снайдер. Про Тоні Джадта
35	Тоні Джадт. Інтелектуали і демократія
36	Володимир Єрмоленко. Жан-Жак Русо, або Страх близькості
39	Андрій Бондар. Роки окупації
40	Summary www.krytyka.com

Автори й авторки

МИХАЙЛО МІНАКОВ
доктор філософських наук, доцент катедри філософії та релігієзнавства Києво-Могилянської академії, президент Фонду якісної політики, секретар Кантівського товариства в Україні, автор численних праць з історії сучасної європейської філософії, філософської освіти, політичної та соціальної філософії.

ТАМАРА ГУНДОРОВА
літературознавиця, член-кореспондент НАН України, завідувачка відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Шевченка НАН України. 2013 року у «Критиці» вийде переглянute і доповнене перевидання її монографії «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн».

ЕНН ЕПЛБОМ (Anne Applebaum)
американська та британська письменниця та журналістка, колумністка часописів «The Washington Post» і «Slate». Очолює відділ політичних студій в аналітичному центрі «Інститут Лератум» (Лондон). Авторка трьох книжок: «Between East and West: Across the Borderlands of Europe» (1994), «Gulag: A History» (2003; укр. пер. – «Історія ГУЛАГу» [2010]) та «Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956» (2012). Живе у Хобеліні (Польща).

ОЛЕГ КОЦАРЕВ
поет, прозаїк, журналіст. Аспірант катедри журналістики Харківського національного університету ім. Каразіна. Остання книжка – «Неймовірна історія правління Хлорофітума Першого» (Київ: Смолоскип, 2010).

СЕРГІЙ ГІРІК
історик і філолог, аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України, досліджує історію лівих рухів, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти в Європі у ХХ столітті, готує дисертацію про ідеологію Української комуністичної партії (боротьбистів).

АНДРІЙ ПОРТНОВ
історик, редактор веб-сайту Historians.in.ua, досліджує модерну та новітню історію Центрально-Східної

Європи, проблеми історії ідей, української історіографії. Остання книжка – «Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття» (Критика, 2011). 2013 року в «Критиці» вийде збірник його есеїв «Історія і пам’ять у польсько-російсько-українському трикутнику».

МИКОЛА БОРОВИК
доцент катедри новітньої історії України Київського національного університету імені Шевченка, керівник Центру усної історії КНУ. Автор досліджень з історії Української революції, Другої світової війни, усної історії, співавтор книжки «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду» (Київ: Український інститут національної пам’яті, 2010).

ОЛЕКСАНДР СТАРІШ
доктор політичних наук, професор катедри політології Національного університету «Острозька академія», автор низки наукових і навчально-методичних праць із питань теорії та методології політичної науки, інформаційної політики та безпеки, глобального розвитку та глобалізації тощо, зокрема одинадцять монографій, семи підручників і посібників, а також словника-довідника «Політична наука» (у друці). Остання видана книжка – «Економіка в умовах євроінтеграційних процесів: український вимір» (у співавторстві, 2012).

ЯН БУРУМА (Jan Buruma)
голандський письменник, есеїст, дослідник східних суспільств, історії ідей і соціокультурних проблем сучасної європейської цивілізації, професор демократії, людських прав і журналістики в Коледжі Барда (Нью-Йорк). Автор понад півтора десятка книжок, зокрема «A Japanese Mirror» (1983), «The Missionary and the Libertine: Love and War in East and West» (1996), «Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies» (2004), «Murder in Amsterdam: The Death of Theo Van Gogh and the Limits of Tolerance» (2006) та ін.; остання – «Grenzen aan de vrijheid: van De Sade tot Wilders» (2010).

Решту довідок про авторів цього числа «Критики» див. на с. 40 =>

Людмила Гриневич
Хроніка колективізації та Голодомору в Україні
Том I
Початок надзвичайних заходів
Голод 1928–1929 років
Книги 2 і 3

У своїй чотиритомній «Хроніці», підготовлюваній на основі величезного масиву ретельно дібраних й опрацьованих різноманітних джерел, зокрема молодоступних і досі не оприлюднених (передусім тогочасної столичної, регіональної та московської періодики, партійних і радянських документів, матеріалів органів безпеки тощо), наукова працівниця Інституту історії НАН України д-р Людмила Гриневич уперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії детально висвітлює щоденне життя українського суспільства від грудня 1927-го аж до кінця 1933 року. Видання пропонує читачеві цілком новий погляд на передісторію, соціополітичний та культурний контекст, власне перебіг і наслідки голоду-геноциду в Україні, переосмислює його причини, обставини, підґрунтя та періодизацію, дає чітке уявлення про масштаби та форми опору селянства, про щільний зв’язок соціальних і національних мотивів у антирадянських настроях населення УСРР, увиразнює і доводить геноцидну сутність Голодомору.

Видану ще 2008 року першу книгу тому I, що її відкривають передмови професора Григорія Грабовича та професора Станіслава Кульчицького, доведено було до жовтня 1928 року, коли реквізиції хліба й інші надзвичайні заходи та недорід спричинили в Україні «невідомий голод» 1928–1929 років. Друга книга (жовтень 2012 року), оснащена мапами і численними, часто невідомими досі чорно-білими та кольоровими ілюстраціями з архівів України та Росії, висвітлює життя українського суспільства в обставинах недороду та голоду від листопада 1928 до червня 1929 року. Третя книга (листопад 2012 року) підсумовує хронологічний виклад подій у першій та другій книгах і містить ґрунтовну наукову розвідку про життя в Україні наприкінці 1920-х років. Авторка аналізує цілий обшир залученого текстуального та візуального матеріалу і, спираючися, зокрема, на поняття «голодотворної політики» та «злочину голодом», запропоновані американським юристом Дейвідом Маркусом, доводить, що голод 1928–1929 років, хоч і стався на тлі недорідів, був наслідком дій радянської влади, спрямованих саме на творення голоду. Книгу завершують детальний зведений покажчик до всіх трьох книг першого тому і список використаних джерел.

Видавництво «Часопис “Критика”» публікує «Хроніку колективізації та Голодомору в Україні» в рамках науково-видавничої програми Інституту Критики у співпраці з Українським науковим інститутом Гарвардського університету й Інститутом джерелознавства НТШ-А за підтримки Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці, Української Американської Координаційної Ради та Кредитового кооперативу «Самопоміч» (Нью-Йорк), за організаційного сприяння Фонду катедр українознавства, Інституту історії України НАН України та Національної бібліотеки України ім. Вернадського. Науково-дослідну роботу над проєктом авторка здійснює за підтримки Меморіального фонду ім. Петра Чорного та Меморіального фонду ім. Нестора Печенюка при Канадському інституті українських студій Албертського університету.

Головний редактор Григорій Грабович Відповідальний редактор Андрій Мокроусов Редактор інтернет-проєкту Олег Коцюба	Редакційна колегія: Юрій Андрухович, Богуміла Бердиховська, Ярослав Грицак, Володимир Кулик, Михайло Мінаков, Олександр Мотиль, Сергій Плохій, Юрко Прохасько, Микола Рябчук, Олександр Савченко, Олексій Толочко, Юрій Шаповал
---	--

Постсовєтська несучасність республіки регіонів

Михайло Мінаков

Фрагментованість сучасного українського суспільства не знаходить відображення в політиці. Політичний клас вправно експлуатує соціальне, економічне та культурне розшарування українського населення, однак сам він структурований геть за іншим принципом. Політичні групи утворюються навколо бізнесових еліт із більш-менш чіткою регіональною ідентичністю.

Здавалося б, український великий бізнес давно крокує всією країною та світом. Підприємець із Донецька володіє активами у Львівській області, а газда з Дрогобича є власником заводів на Полтавщині. Проте сучасна українська корпоративна культура обтяжена залежністю від фундаментального принципу регіоналізму. Попри екстрарегіональну та глобальну структуру своїх інтересів, олігархи й дещо дрібніші акули великого бізнесу і далі діють у політиці та економіці як представники певних регіонів.

Нашу політику структуровано так, що конкуренція в ній відбувається між регіональними угрупованнями. Політична історія незалежної України – це літопис боротьби та взаємодії крайових кланів, що в сучасній формі постали під час безрезультатного протистояння комуністів і націоналістів початку 1990-х. Саме регіональні групи стали гегемонами в національному та державному будівництві. Саме вони контролюють доступ до економічних ресурсів. Саме вони визначають загальне майбутнє країни.

За великим рахунком, війни потужних донецького та дніпропетровського кланів – за участі менших крайових груп – підмінили собою партійну ідеологічну боротьбу, визначивши розвиток України на довгі роки вперед. Політичні групи ігнорують будь-які конституенти (constituencies), окрім власників регіонального бізнесу. Сьогоднішня Україна – це республіка регіонів.

Та чи могло бути інакше в постсовєтській країні, життя якої зумовлюють гібридні інститути, що сягають корінням у совєтське минуле, а гілками – в постсучасне майбутнє? Щоб відповісти на це багато в чому фаталістичне питання, слід з'ясувати, як виникли регіональні угруповання, що стали сурогатом політичних партій в Україні.

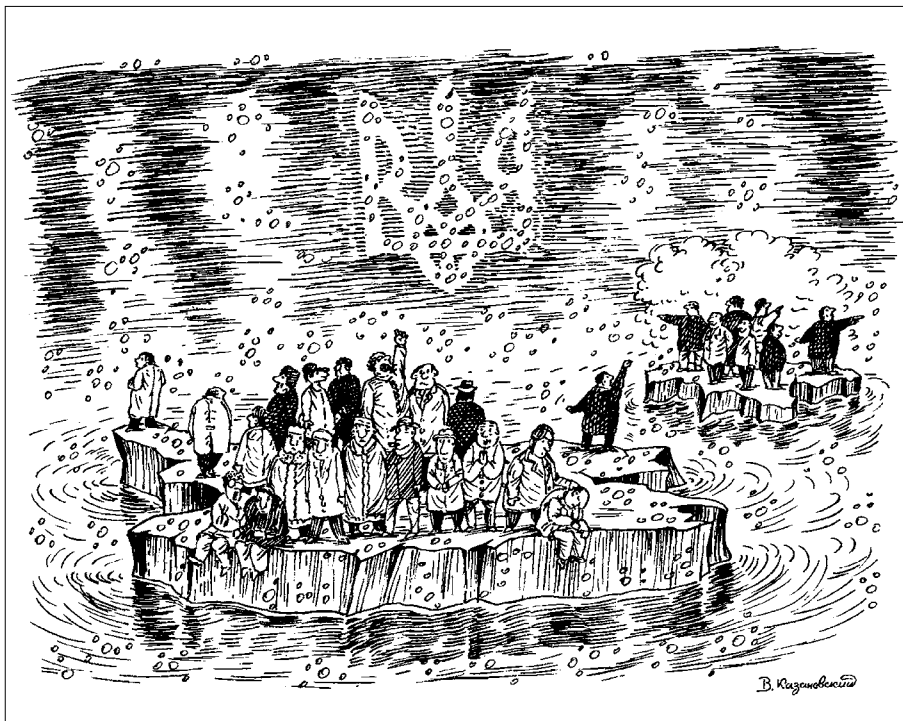
Цінності Модерну і логіка публічної політики

Зазвичай політичні дії пов'язані з реалізацією набору інтересів: від бізнесових цілей невеликих, але впливових груп до ідеологічних уподобань великих колективів. Оформлення політичної конкуренції в сучасному суспільстві пов'язано з дією особливого типу організації – політичної партії. Партії виникли в процесі довгого цивілізаційного відбору між різними формами політичних інститутів і перемогли таємні організації, ордени, ліги і кон-

федерації завдяки наборові якостей, які роблять конкуренцію партій важливим елементом політики як способу колективного виживання. Головними елементами успішності партій у модерних політичних системах були:

1) чітка дисциплінарна структура, що встановлює комунікацію між низовими ланками та лідерами, що змушувало весь колектив партійців діяти в інтересах своїх політичних цілей; ця дисципліна стосувалась і відповідальності керівництва, що обмежує

манізм, своєю чергою, обґрунтував раціональність як найважливішу людську рису: розум став головним джерелом істини. Остеронь від наукового раціоналізму опинились і віра, і надія, і любов. Так було породжено секулярність, тобто розрив суспільства і держави з релігією. Виявилось, що, аби залишатися собою, суспільству зовсім не потрібно бути християнським або буддистським. А от щоби бути сучасним, суспільству довелося починати жити за правом, за якоюсь невилучною водночас публічною й особистою сутністю людини. Логіка права, своєю чергою, встановила його верховенство, розділивши складне фрагментоване традиційне суспільство на дві структурні частини: публічну і приватну сфери, де це

Малюнок Володимира Казановського / УНІАН

волютаризм політиків-фронтменів, і фінансової прозорості, що робить партії малозалежними від економічних впливів, та участі членів партії в політичній роботі на всіх рівнях;

2) ідеологічна основа справді визначала дії партії і давала громадянам змогу розуміти в загальних рисах, навіщо цим політикам влада; дії партій ставали передбачуваними і встановлювали тривкі довірчі відносини між політиками та громадянами;

3) високий рівень публічності й раціональності політичної боротьби, що розвиває публічну сферу і перешкоджає змішанню приватної та публічної сфер.

Від конкуренції партій виграють не тільки окремі політорганізації, але й суспільство загалом. Політична гра партій була частиною ціннісної та структурної трансформації традиційних суспільств у сучасні, що зайняла щонайменше п'ять століть європейської історії та півтора століття історії глобальної.

Відрізнити сучасне суспільство від премодерного (тобто того, що було до сучасної пори, до епохи Модерну) можна за впливовістю певних цінностей. Дещо спрощуючи, сучасне суспільство можна назвати результатом розвитку своєрідної ціннісної «матрьошки». У родовому походженні пращуром сучасності стало гуманістичне мислення: людина виявилася центром уваги культури, посунувши вбік і Бога, і всілякі традиції. Гу-

право вкупі з людськими інтересами існувало по-різному. Публічна сфера обійняла державні інститути, політичні партії та громадянське суспільство. У приватній сфері опинилися інтимні стосунки, сім'я, бізнес і релігійне життя. Якщо хтось плував приватне з публічним, сучасність опинялася під загрозою розпаду, тобто корупції.

Набір цінностей Модерну часто називають «європейськими цінностями». Ця назва багато в чому справедлива. Саме західноєвропейські народи були авансценою ціннісних конфліктів і лабораторією проєктів Модерну. З огляду на різні випадкові обставини, саме тут проявився потенціал ціннісної системи сучасності. І сьогодні повний набір цих настанов зумовлює практики політичного, соціального та повсякденного життя європейців. Без цих цінностей Європа була би просто півостровом Евразійського материка.

Однак украй важливо розуміти, що значущість цінностей Модерну не в європейському походженні, а в універсалізмі. Вони покликаються не на традиції європейських народів, а на ціннісні рівні, значущі для людини в будь-якому культурному контексті. Саме впливовість універсалізму виявилася важливим складником глобалізації. І саме до універсалістських принципів звертаються антиглобалісти, критикуючи встановлення режиму глобальності.

Індивідуалістичне прагнення до самовираження і вимоги раціональності створили нашу сучасність з усіма її успіхами і хибами.

Совєтський Модерн і відмова від партійної конкуренції

Якщо порядок згаданої ціннісної «матрьошки» порушувався і випадала одна з ланок, модернізація, тобто постання сучасного суспільства, давала несподівані результати. Випали ціннісні ланки змінювали генокод сучасності, що вело до втрати універсалізму й побудови своєрідних гібридних проєктів Модерну. До таких особливих та своєрідних Модернів слід віднести і позаєтнічну континентальну цивілізацію США, і нестабільну модерність латиноамериканських політичних режимів, і постколоніальний африканський порядок, і комуністичні експерименти Європи та Азії.

У випадку з нашою країною, своєрідність модернізації породила особливу совєтську сучасність. Із секулярності без гуманізму та публічності без приватної сфери проросли дивні, нежиттєздатні інститути й практики, які, однак, звертаються до багатьох універсалістських цінностей. Утім, ця нежиттєздатність іще не означає мертвечину: непридатне до життя і померти не може. Чимало совєтських інститутів вижило в незалежній Україні, перейшовши з маргінальних топосів суспільного буття в магістральні потоки історії.

Однією з характерних рис совєтської модерності була заборона на політичну конкуренцію. Повна ціннісна структура сучасності передбачала постійну ідеологічну боротьбу в рамках політичної системи. Ліві боролися з правими, центристи відсували і тих, і тих, роблячи політику засобом не тільки колективного виживання, а й людського розвитку. У той же час політичні структури СССР формувалися як ідеологічно єдині й незаперечні. Публічне застосування розуму в політиці карали. Не тільки конкуренцію партій, але й дискусію фракцій у межах однієї партії дуже скоро було заборонено. Тож совєтська політика нагадувала радше структуру колективного самознищення.

Заборона на політичне різноманіття виникла в 1920-х роках, а остаточно закріпилася на початку 1930-х. Розпуск Установчих зборів у 1918 році й терор під час громадянської війни запобігли багатопартійності у Совєтському Союзі, однак конкуренцію з його політичних інститутів повністю не усунули. Не можучи структуруватися як раціонально обґрунтована боротьба комуністів із лібералами або соціал-демократів із націоналістами, політична конкуренція набула форми суперництва між крайовими або регіональними угрупованнями. Позбавлена ідеологічної основи, вона не загрожувала базовій логіці совєтської системи, а проте уможливила для неї бодай часткову селекцію лідерів і кадрів другої ланки.

Після «розгрому троцькістів і лівої опозиції» у 1927 році, вигнання Троцького в 1929-му та зміцнення «генеральної лінії» через розстріли

і заслання в 1930-х роках ВКП(б) стала структуруватися як політичний надпартійний інститут, усередині якого за центри влади боролися угруповання, що об'єднуються за принципом земляцтва. Якщо на центральному рівні це було ще не так очевидно, то на республіканському стало реальною вже в середині 1930-х.

На початках УССР основна конкуренція відбувалася між харківською і донецько-дніпропетровською групами під наглядом ставлеників Кремля з українським корінням. За час правління Лазаря Кагановича (перший секретар КП(б)У у 1925–1928 роках, виходець із Київщини) та Станіслава Косіора (генеральний секретар КП(б)У у 1928–1938 роках, виходець із земель західної України, що тоді перебували в складі Польщі) цю боротьбу було повністю взято під контроль. Набувши сили, вони обмежили харків'ян у впливі на процеси в республіці й 1934 року перенесли столицю з Харкова до Києва. Київ став своєрідною платформою, де Кремль міг, між іншим, підтримувати баланс внутрішньопартійних земляцтв.

Обмеживши харків'ян, які загралися в національне будівництво, партійне керівництво розкололо і донецько-дніпропетровську групу більшовиків. Якщо харківська група виникла з функціонерів партії та бюрократів республіканських міністерств, то основу донецько-дніпропетровського угруповання склали люди, які свого часу входили до близького кола Артьома (Фьодора Сергеева, 1883–1921) і претендували на лідерство у Донецько-Криворізькій республіці. Подальші події зробили республіку частиною УССР, проте ідентичність групи, як видно, вже була досить міцна і живилася символізмом легендарних часів Громадянської війни. На цій основі виникла спільнота керівників обласних партійних організацій і підприємств Юзовки-Сталіна-Донецька, Катеринослава-Дніпропетровська, Луганська-Ворошиловграда і Александровська-Запоріжжя, що бачили особисту, виробничу і загальну вигоду від співпраці. До неї входили і перші наркоми ДКР, що працювали і в Харкові, і в Луганську (столицях ДКР), і молоді управлінці 1930-х. Ця група людей стала боротися за ресурси, необхідні для розвитку своїх регіонів і зростання своїх кар'єр.

Історія оформлення харківської та донецько-дніпропетровської груп ще вимагає значно глибшого дослідження. Але й тепер є чимало відомостей про те, що саме доля ДКР була одним із каменів спотикання між обома групами українських більшовиків. Скажімо, перший час столиця ДКР була в Харкові. Проте символічні структури крайових угруповань виникли пізніше, в 1930-х роках, коли розпочалася регіональна боротьба за ресурси індустріалізації. Саме в цих іграх виникали ідентичності регіональних еліт України. Ця ж конкуренція спричинила розкладання донецько-дніпропетровської групи ще перед 1941 роком.

До початку війни советське суспільство почало втрачати динаміку модернізаційного пориву 1920-х років. Страшні процеси, що криються за

нейтральними висловами «індустріалізація» та «колективізація», були вже результатом реакції на розмаїття ранньої советської соціальної модернізації. Однопартійність і безфракційність стали результатом фізичного знищення людей, здатних до ідеологічного пошуку та політичного лідерства. Система, яка виникла після декількох хвиль чисток і терору, готова була терпіти лише абсолютно лояльні до генеральної лінії земляцькі групи, в які входили керівники партійних організацій (обласного, міського та районного рівнів) і великих підприємств. Ці організації виникали в результаті взаємодії в рамках вишівських партійних та комсомольських осередків, де спілкувалися декілька поколінь лідерів і де витворювався кадровий номенклатурний резерв. Довіра, що виникає в цих закритих групах, була сильним мотивом підтримувати один одного в суспільстві, де ймовірність нових чисток і терору була цілком реальною.

Війна змішала групи 1930-х. Але після відновлення советської влади в Україні відновилися й регіональні групи. Вони постали в боротьбі за ресурси, що їх Центр скеровував на відновлення зруйнованих міст і підприємств, і швидко утвердилися як неформальні об'єднання партійних керівників та керівників за регіональним принципом.

У повоєнний час конкуренція трьох українських центрів поновила з дещо зміненими правилами. Харківська та донецька групи, як і раніше, існували і просуvalи своїх земляків по партійній, виробничій та господарській лініях. У той же час дніпропетровська група набула особливої ваги і на республіканському, і на загальносоюзному рівнях. Саме тоді про Дніпропетровськ заговорили як про «кузню кадрів».

Представники харківської групи домінували в УССР у 1960-х роках. Спочатку Микола Підгорний (перший секретар ЦК КПУ, 1957–1963), а потім Петро Шелест (перший секретар ЦК КПУ від 1964 по 1973 рік) були яскравими представниками цієї групи. Повернутися на республіканський олімп харків'янам вдалося вже на схилі советської України, коли запаморочливу кар'єру зробив колишній секретар Харківського обкому КПУ Володимир Івашко. Спочатку (1989 року) він став горбачовським першим секретарем ЦК КПУ, а 1990-го очолив першу «демократично обрану» Верховну Раду. Івашко відомий також короткочасним тріумфом харків'ян над дніпропетровцями: 1987 року йому було доручено вести політику перебування у Дніпропетровському обкомі партії.

До донечан якоюсь мірою належали і Леонід Мельников (перший секретар ЦК КПУ від 1949 по 1953), і Станіслав Гуренко (від 1987 року – другий, у 1990–1991 роках – перший секретар ЦК КПУ). Проте впливовою цю групу робила не так її присутність у керівних органах КПУ, як її вага в економіці республіки. Саме економічний чинник забезпечив цьому угрупованню його вплив і за часів незалежності.

Останні десятиліття советської України минали під керівництвом дні-

пропетровця Володимира Щербицького (першого секретаря ЦК КПУ від 1972 по 1989 рік), який гармонійно взаємодіяв із Леонідом Брежнєвим. Чиновники «щербицького призову» багато в чому забезпечили політичний успіх дніпропетровців у 1990-х роках.

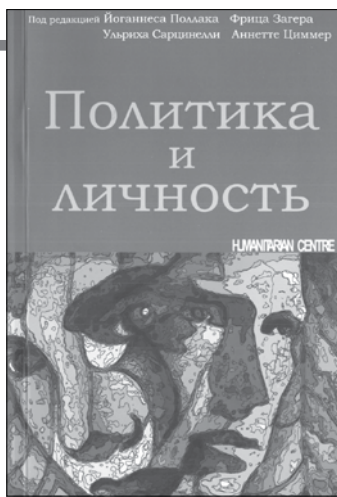
Тож до часу здобуття незалежності в Україні існували конкурентні групи, об'єднані за крайовим принципом. Як такі вони не становили загрози для советського ладу і навіть були його частиною – незначною, але допустимою. Серед лідерів були згадані «старі» групи донечан, харків'ян і дніпропетровців. Але в 1970–1980-х, із виникненням нових освітніх та індустріальних центрів, в УССР було закладено основи і для інших груп (сумчан, галичан і вінничан).

Конкуренція регіональних груп не творила для режиму в СССР ідеологічних ризиків. Під час розпаду Союзу саме ці інститути стали важливою частиною української сучасної полі-

тичної культури. Такою частиною, яка в постсоветський період виявилася чи не фундаментальною для формування політичних еліт незалежної України.

Політична несучасність України

Щойно советські суперструктури втратили функціональність наприкінці 1980-х – на початку 1990-х, регіональні групи активно залучилися до боротьби за владу і власність. Успіх у цій боротьбі був пов'язаний з особливістю кожного угруповання. Дніпропетровці, наприклад, були здатні ефективно діяти і в політичній, і в фінансово-економічній сферах. Донечани мали досвід переважно в економічній виробничій діяльності, що стало причиною їх запізненого виходу на політичну сцену України. А харків'яни втратили свою владу з розпадом Союзу та заборонаю компартії.

Политика и личность

Под редакцией

Йоганнеса Поллака, Фрица Загера,
Ульриха Сарцинелли, Аннетте
Циммер

Харьков: Гуманитарный центр, 2012

Міжнародна конференція політологічних об'єднань Австрії, Німеччини та Швейцарії, матеріали якої покладено в основу цієї книжки, відбулася 2006 року. Основна проблема, яку на ній обговорювали, – роль особистості в сучасній політиці. Помічено, що на ній фокусуються нинішні мас-медії, пропагуючи ідею зростання персоніфікації політики. Однак цю тему ще мало осмислено в політологічній літературі.

У вступній статті один із редакторів збірника Ульрих Сарцинелі наголошує потребу дослідити те, як політичні актори повинні поводитися, з одного боку, в рамках політичної практики прийняття рішень («демократії прийняття рішень»), а з іншого – в рамках («рекламно-») презентаційної політики», або, іншими словами, «демократії ЗМІ».

Книжку поділено на п'ять розділів, кожен із яких присвячено окремому аспектові проблеми персоніфікації політичного життя. У першій частині Патрик Донжес розбирає інституційні перспективи політичної комунікації, ставлячи питання про те, чи посада формує особистість, чи навпаки; Дирк Людеке розкриває зв'язок між харизмою, популізмом і персоніфікацією; а Кристина Хан міркує про роль особистості в теоріях влади Мішеля Фуко і П'єра Бурдьє.

Другий розділ присвячено політичній особистості в горизонті взаємодії між приватним і публічним. Детально цю проблему розглядають Клавдія Мюнцинг, яка досліджує гендерні стереотипи, що впливають на суспільну думку; Карин Лібхарт, яка зосереджується на проблемі іміджу політиків у мас-медіях; Вінценц Лейшнер, який аналізує феномен політичної дружби, розглядаючи його в контексті неформальних стосунків між політиками та напруженості між публічною і приватною сферами.

Третій розділ стосується розгляду персоніфікації політики через призму електорального процесу. На основі емпіричних досліджень автори вміщених тут статей прагнуть продемонструвати вплив політичних і неполітичних якостей особистостей на рішення виборців: зокрема, Саша Хубер досліджує відмінності у ступені персоніфікації парламентських і президентських форм правління; Штефані Опітц та Гергард Фове займаються вивченням типів особистостей політтехнологів, а Юрген Штерн аналізує вплив особистості Йошки Фішера на зміцнення позиції Партії зелених у Німеччині.

У четвертому розділі Регіна М. Янковіч, Інґеборґ Темель, Штефані Байлер, Тобіас Шульц, Петер Зельб зосереджуються на окремих аспектах політичного лідерства. У п'ятому досліджено особливості зв'язку між особистістю і політикою на прикладі конкретних країн: Італії (Штефан Кепль), Болгарії (Кристіан Автенґрубер) і деяких напівавторитарних режимів (Ніколь Галіна).

Зібрані в книжці дослідження дають змогу зрозуміти, що особливості проявлення особистості в політиці за нинішніх умов часто обумовлені технологіями витворення іміджу, й усвідомити це як невіддільний складник сучасного суспільства.

Виданню бракує цілісного концептуального підходу, але беручи до уваги, що це матеріали конференції, а не монографія, можна, зрештою, сприймати таку його особливість радше як позитив: міждисциплінарність відкриває перспективу дальшого аналізу.

Дмитро Шевчук

Сьогоднішнє українське суспільство складно назвати сучасним у повному сенсі цього слова. Вирвавшись з-під контролю Москви, українці сподівалися на швидкий демократичний розвиток і становлення вільного ринку. Здавалося, покінчивши з «кремлівською азійщиною», легко вдасться стерти випадкові риси внесеного менталітету і стати сучасним європейським суспільством. Проте реальна історія показала, що сподівання були нездійсненні: процеси демодернізації України превалювали над боязкими спробами вестернізації, а дерусифікація часто означала ще більше «азійщення».

Українські національні еліти виникли з регіональних груп УССР. У своїй діяльності вони відтворюють цінності й практики, характерні саме для таких інститутів.

В основі стилю дніпропетровців лежали технократія та ідеологічна мімікрія. Леонід Кучма побудував Україну як міг: а міг лише керовану олігархію, політичний режим забезпечення прав тих, хто виграв у приватизаційній війні всіх проти всіх. Легітимність такого режиму була вкрай мала. Але вміння поєднувати плутократичні засади з імітацією ідеології дало дніпропетровцям змогу чи не десятиліття втримувати владу.

Прихід у владу донецьких лідерів скоро знищив легітимність кучмівського режиму. Цивільна непогора керівництву швидко унеможливила спроможність уряду імітувати дер-

жавну справедливість і отримала ім'я Помаранчевої революції. Внаслідок «революції» мільйонери нових регіональних угруповань перемогли мільярдерів-дніпропетровців. Але це зовсім не означало, що донецьких мільярдерів було переможено. Вже через рік вагу донечан було відновлено, а тимчасовий союз «галичан» і «сумчан» почав розпадатися під тиском корупційних корпоративних воєн. Перемога донечан, які зуміли надати своєму об'єднанню форми політичної партії, було лише питанням часу.

Утім, питанням часу є і відхід донечан із політичної сцени України. З усіх регіональних угруповань саме донечани найменше здатні підтримувати віру в легітимність свого правління. Сховавшись від суспільства в оазах кабінетів заводських директорів, ця група творить дива в приватному секторі, але не вміє працювати з публічними структурами. Сама логіка Модерну – навіть у його постсоветській версії – не сприймає стилю дії цієї групи.

У політиці постсоветська модерність проявляється в усталеній моделі самознищення регіональних груп. За минулих двадцять років ми були свідками боротьби за владу між промислово-політичними групами, сформованими за регіональною ознакою. Правління дніпропетровців при Кучмі змінила влада сумчан і «западенців» при Ющенку. Початок Януковичевого правління характеризував неадекватний кадровий прихід донечан на поса-

ди в органах центральної влади. Всі ці процеси відбувалися за єдиним порядком:

1) створення політичного союзу потужних фінансово-промислових груп;

2) використання демократичних процедур для отримання влади, апелюючи до регіональних та надрегіональних постсоветських ідентичностей;

3) використання влади для редистрибуції суспільних благ з особистими або корпоративними цілями, без помітних успіхів у розв'язанні проблем національного рівня; попри первинне бажання децентралізувати державу, переможні регіональні групи швидко втрачають бажання змінити саму конституцію правління і неминуче стають покірні духові гіперцентралізації України;

4) дії керівного регіонального угруповання призводять до консолідації опозиційних груп, втрати солідарності між фінансово-промисловими групами, втрати підтримки базового регіонального електорату і до повсюдної непопулярності лідерів, на що вони реагують спробами порушити демократичний мінімум постсоветської доби (тобто надмірно зловживають виборчими технологіями та маніпуляціями);

5) ці дії щоразу призводять до зміни регіональної групи при владі іншою.

Ця модель спрацювала повною мірою двічі за минуле двадцятиріччя,

і, як мені здається, працює і понині. Єдина різниця нинішнього моменту – відсутність видимого регіонального угруповання, яке скористається самознищенням нинішньої правлячої сили.

Боротьба політичних груп за регіональною ознакою сформувала ідеологічні злидні української політики. Це не дає українському суспільству ставати сучасним у повному сенсі цього слова: при такому правлінні неможливий людський розвиток. Генетичного зв'язку української політики із советським періодом не було розірвано. Советська модель у період незалежності посилювалася і набула гомеричної впливовості, ще надовго задаючи характер розвитку нашої недосучасності і виявляючи нашу неєвропейську ціннісну орієнтацію.

За всього фаталізму питання про те, чи могло бути інакше, в майбутньому України я бачу промені надії. Відсутність ще одного регіонального угруповання, готового прийти на зміну нинішньому, з одного боку, продовжить час нинішньої руїни, але з другого – уможливить прихід до влади групи, об'єднаної ідеологічними принципами. Важко сказати, що то будуть за принципи. Однак терапевтична цінність її приходу полягає в тому, що він може перервати низку регіональних і тимчасових змін і вести політичну боротьбу на рівень, де стануть можливими і наш колективний порятунок, і наша ціннісна Модерність. □

Вітольд Шабловський

Убивця з міста абрикосів

Переклад з польської Дзвінки Матіяш

Київ: Темпора, 2012

Журналістські тексти, опубліковані окремою книжкою, опинившись у цьому новому для них оточенні, змінюються. Йдеться про зміну в установці на сприйняття. Незважаючи на те, що під назвою «Убивця з міста абрикосів» зазначено «репортажі з Туреччини», книжка Вітольда Шабловського сприймається як цілісний текст, а не збірка. Історія Туреччини та життєва історія в ній переплітаються – ось тобто лаконічна оповідь про ханом Атаюрк чи прем'єра Ердогана, поруч – монолог молодій жінці про жахливі колізії її життя, далі – кілька абзаців репортажу з вистави, поставленої за реальними драматичними подіями кількарічної давнини, із репліками самого режисера щодо реакції публіки.

Не можу стриматися і не назвати друковану книжку Вітольда Шабловського «Убивця з міста абрикосів» постмас-медіальною. За аналогією до постмедіального живопису, який виникає услід за досвідом споглядання екранів мультимедійних, до групи таких книжок зараховуватимуть саме ті, котрі знаменують собою повернення до простору друкованої книги зі світу іншого покоління медій – мас-медій, медій мережевої культури тощо. Вона є міткою повернення саме до дискурсу друкованого видання. Але це буде нове повернення, з усім досвідом спілкування з людьми, ландшафтами, подіями – в реальному часі й поряд із тим – з усім досвідом спілкування в мережевому суспільстві.

У книжці Шабловського важливі метафори та наскрізні образи. Тішить те, що автор не заціклюється на гордості за власну або вчитану в когось влучну метафору і не потребує розлогого стилістичного «танцю» довкола того чи того образу. Шабловського цікавить його розвиток як своєрідне обростання фактами, подіями. Прикладом є поведження з образом мосту у тексті «Чистилище Стамбула». Нерідко образи виводяться у назви, а потім – парадоксальізуються, проходячи крізь фільтр парадоксів у трактуванні основних етичних понять (тексти «Вусата республіка», «Авраамові короли», «Імами і презервативи»).

Шабловський є майстром різних темпів репортажу – вміло сповільнює оповідь і раптом, цілком умотивовано, зривається на шалене presto. Це комбінується зі своєрідними монтувальними техніками, аналог яких можна знайти у кінематографі. Зрештою, репортажі Шабловського настільки принагідні, на-

скільки вони кінематографічні («Чорна дівчина», «Убивця з міста абрикосів»). І річ не в здатності працювати з уявою читача, викликаючи картинку у свідомості. Сам спосіб подання матеріалу в Шабловського є схожим на монтаж у кінематографі. Завважу – йдеться аж ніяк не про телевізійний монтаж, а саме про монтаж у кінодокументалістиці.

І тут проступає окреме питання – наскільки і до якого ступеня ідеологічним є саме структурування тексту в «репортажах з Туреччини»? Однак аналіз цього питання потребує ретельнішого обстеження «Убивці з міста абрикосів». Із вказівки на вагу та силу європейського вбрання для того, щоби турок міг бути почутим, в одному з трьох епіграфів, узятих до відома Шабловським, книжка починається, а закінчується коротким нарисом про вбрання, але вже про купальні костюми – із підзаголовком «Оце і є Туреччина». Зазвичай модель розуміння цілісного тексту як того, що є своєрідною «чорною скринькою» між першими сторінками та сторінками останніми, використовують у випадку з романами. Спокуса розглядати книжку Шабловського як міст між її власним початком та закінченням дуже велика. Від турецького вбрання – до турецьких варіантів купальних костюмів – і все інше – між цими крапками. Іронію щодо путівників Шабловський уміщує також на початку – карта і короткі коментарі до смислу міст, сконструйованого самим автором.

Шабловський не вигадує. Він ніби переповідає факти, реконструює потік історичних подій, описує сучасних мешканців різних міст Туреччини, але мимоволі він конструює свій смисл Ту-

реччини. Уникання згадок про власне Я, його враження, мінімізація подібних речей у текстах самих репортажів не позбавляє тексти голосу автора. Найуживанішим способом виявити його присутність є, вочевидь, структурування самих текстів, використання дуже промовистих метафор і порівнянь, розміщення вірзок-інтерв'ю із відомими особами і поряд зі звичайними турками і туркенями. Особливо вражає вміння Шабловського ставити поруч два-три речення, суміщати несумісне, стрибати від прозорості повсякдення до метафори образів.

Книжка Шабловського дуже вчасно з'явилася на українському книжковому ринку, який останнім часом почав поповнюватися різноманітними перекладними або авторськими подорожними нотатками, структурованими і написаними за принципом пошуку екзотики, ризику, стилізованими під «Я-аля-Індіана-Джонс» і не обтяженими міркуваннями. «Убивця з міста абрикосів» не містить нічого від детективу і попри описи не надто приємних соціальних аспектів, приміром, становища жінок у Туреччині, книжка не репрезентує Туреччину як місце екзотичне і небезпечне. Книжка ця спонукає думати радше не про Туреччину чи про те, як безпечно мандрувати там, а про культурні основи моральності, повсякденності, стосунків між людьми – в тому числі і в Україні. А ще про мости, мости, мости – уявні мости між Європою і ще чимось. Чимось невловним. Немов та «уявна кінокамера», що прихована в свідомості самого Вітольда Шабловського.

Юлія Ємець-Доброносова